

De monetaire theorie van “Das Kapital”

Ludo Cuyvers

In¹ de geschiedenis van het economisch denken is de economische theorie van Marx over de ontwikkeling en beweging van het kapitalisme zowel een afgewerkt model als een inspiratiebron van vele latere onderzoekers. In het verleden hebben wij gepoogd bepaalde elementen uit deze economische theorie te evalueren in het licht van hedendaagse economische inzichten². Ook hebben wij in het verleden aangetoond hoe de theorie en methodologie van Marx aan de basis ligt van enkele “scholen” van “neomarxistische” economische theoretici.³ In de huidige bijdrage pogen wij te komen tot een evaluatie van de monetaire inzichten van Marx.

Het is bij orthodoxe marxisten gebruikelijk te benadrukken dat de geldtheorie van Marx gebaseerd is op een waar dat als geld fungeert – een algemeen equivalent – zoals goud bijvoorbeeld. Deze theoretische aanname laat dan toe de waarde van alle andere waren te verbinden met hun nominale prijzen, want alles wordt dan uitgedrukt in de waarde van het algemeen equivalent⁴. Op deze manier worden de arbeidswaardeleer en het geldfenomeen, ten minste het metallieke geldfenomeen, onlosmakelijk met elkaar verbonden, maar verliest het geheel veel van zijn relevantie voor het begrijpen van een moderne monetaire economie, laat staan het geglobaliseerde kapitalisme⁵. Het is te betreuren dat zo velen zich vermeien in het herhalen van een mantra en zich hierop basierend schier onleesbare artikels plegen, zonder voldoende oog te hebben voor de contradicties van het hedendaagse kapitalisme of de ontwikkeling van de monetaire theorieën sinds 1867, het jaar dat deel I van *Das Kapital* verscheen.

In deel I van *Das Kapital* behandelt Marx de rol van het papiergeld in de eenvoudige warencirculatie en stelt dat het kredietgeld

Marx beschouwt een deel van de vraag naar geld als gedreven door wat we sinds Keynes een speculatiemotief noemen, wat voor gevolg heeft dat beiden de kwantiteitstheorie van het geld afwijzen.

in een later stadium zal worden behandeld. De plaats waar hij dat doet, is in de delen 2 en 3, waar de uitgebreide reproductie aan bod komt. In afwachting stelt hij:

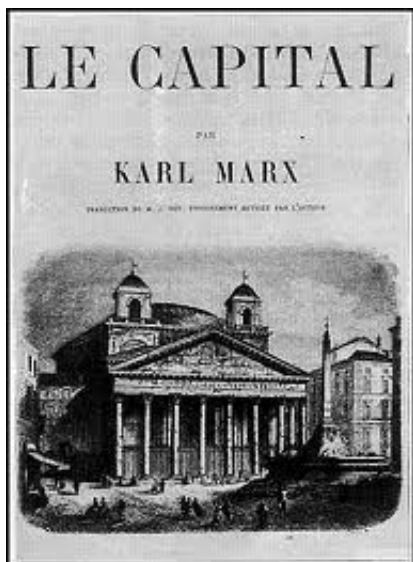
“(De) minimale hoeveelheid (circulatiemiddelen) kan worden vervangen door papieren symbolen. Worden daarentegen vandaag de circulatiekanalen tot aan de rand toe gevuld met papiergeld, dan is het mogelijk dat zij morgen ten gevolge van schommelingen in de warencirculatie overlopen. Iedere maat gaat dan verloren. Indien het papier zijn maat overschrijdt – dat wil zeggen in hoeveelheid groter wordt dan de hoeveelheid gelijknamige goudstukken die zouden circuleren – dan stelt het toch (...) binnen de warencirculatie slechts de hoeveelheid goud voor, welke bepaald wordt door de aan de circulatie inherente wetten, dat wil zeggen slechts de hoeveelheid goud, die werkelijk vertegenwoordigd kan worden”⁶.

In deze bijdrage behandelen we de monetaire theorie van Marx zoals deze in *Das Kapital* wordt ontwikkeld. Er moet worden op gewezen dat Marx zijn opvattingen over geld en krediet op verschillende plaatsen in zijn *opus magnum* ten beste geeft, omdat het kennelijk zijn bedoeling is deze te plaatsen in zijn gehele gedachtegang. Door de onafgewerktheid van *Das Kapital* zijn echter ook de voor onze hedendaagse wereld bijzonder relevante ideeën over krediet en speculatieve “luchtbellen” eerder rudimentair en fragmentair gebleven.

In de volgende sectie behandelen we eerst de rol van geld en krediet bij Marx, waarna vervolgens de relatie wordt gelegd met zijn conjunctuurtheorie. Dit laat ons toe ook de situatie van de geldcrisis uit de doeken te doen, die Marx duidelijk onderscheidt van de algemene economische crisis. Vooral in het licht van de huidige economische situatie in de wereld lijkt zulks des te meer relevant. In het tot dan geschetste kader plaatsen we vervolgens sommige van de door Marx nagelaten notaboeken, meer bepaald B 113 – zoals dat onlangs werd geanalyseerd door een team van Braziliaanse onderzoekers. Een laatste sectie brengt conclusies en gaat tevens in op de plaats van de monetaire visie van Marx in zijn economische theorie van het kapitalisme.

Geld en krediet in “Das Kapital”

Lectuur van *Das Kapital* leert ons dat Marx zich zeer bewust was van de rol van geld en krediet voor de werking van de kapitalistische economie. In zijn analyse van de kapitalistische reproductieprocessen geeft hij aan hoe het geldkapitaal de verderzetting en uitbreiding van de productie mogelijk maakt. Deze analyse is door een hedendaagse bril bekeken niet wereldschokkend, maar ze was dat eigenlijk wel in 1867 en het is belangrijk hoe zij geïntegreerd wordt in Marx’ analyse van de “reële economie”. Door deze integratie wordt het mogelijk dat in zijn theoretisch model een toename van het in omloop zijnde geld de uitgebreide reproductie van de kapitalistische productie in de hand werkt en dus een grotere accumulatie van kapitaal en meerwaarderealiserende bevordert. Wij wensen echter te benadrukken dat Marx deze mogelijkheid niet benut en dus de rol van het monetair beleid van de overheid in een kapitalistische economie onvermeld laat. Hiervoor zijn enkele redenen

denkbaar. Vooreerst werden de mogelijkheden van een dergelijk monetair beleid in zijn tijd algemeen betwist, maar vanuit het revolutionaire perspectief van Marx leek het wellicht ook futiel aandacht te besteden aan de middelen en pogingen om het kapitalisme in stand te houden. We moeten wachten tot wanneer John Maynard Keynes in de jaren twintig en dertig van vorige eeuw het reformistisch socialisme een dergelijk wapen uit het arsenaal van de door hem ontwikkelde macro-economie ter beschikking stelt.

Het is echter interessant even Marx' overige monetaire ideeën de revue te laten passeren. Hierbij concentreren we ons op de delen 2 en 3 van *Das Kapital*.⁷ Marx onderscheidt zich van de economen van zijn tijd. Veel wijst er overigens op dat hij de zgn. kwantiteitstheorie van het geld volstrekt verwierp⁸. Deze economische theorie, die teruggaat tot William Petty (1623–1687) en David Hume (1711–1776), kent verschillende varianten, maar benadrukt dat er op langere termijn een proportioneel verband bestaat tussen de hoeveelheid geld in omloop in een economie en het algemeen prijspeil. Aangezien voor de liberale economen van de negentiende eeuw, de zgn. “wet van Say” (een econoom waarmee Marx doorgaans weinig op had) geldt, m.a.w. dat het aanbod van goederen en diensten de vraag ernaar bepaalt, zijn algemene economische crisissen voor hen theoretisch onmogelijk. Dit heeft dan weer voor gevolg dat een uitbreiding van de geldhoeveelheid geen effect kan hebben op de hoeveelheid van de productie, maar enkel de prijzen ervan zal verhogen⁹. Cruciaal voor deze liberale orthodoxie is dus

de scheiding van de reële sfeer en de monetaire sfeer van de economie. De vraag van het publiek naar geld is een vraag omwille van het transactiemotief, d.w.z. geld wordt gevraagd omdat het nodig is om de gewenste aankopen van goederen en diensten te doen. Er is ook vraag naar geld om het als rijkdom aan te houden, maar deze vraag wordt eveneens verondersteld functie te zijn van de hoeveelheid goederen en diensten die worden geproduceerd.¹⁰ De omloopsnelheid van het geld is voor de liberale economen een gegevenheid, en als het al niet best constant wordt beschouwd, dan hoogstens op lange termijn trendmatig wijzigend.¹¹

Niets daarvan bij Marx! Hoewel Marx bij tijd en wijle de veronderstelling van een constante omloopsnelheid van het geld maakt¹² en op andere ogenblikken stelt dat de omloopsnelheid op lange termijn zich wijzigt met de rotatieperiode van het kapitaal¹³, benadrukt hij dat geld door het publiek (Marx spreekt enkel over ondernemingen) aangehouden wordt als een reservefonds voor aankopen en als tijdelijk ongebruikt geldkapitaal¹⁴.

Marx stelt het als volgt: “Uit het kapitalistisch productieproces, evenals de handel in het algemeen, zelfs in een pre-kapitalistische productiewijze, volgt (...) de thesaurisering van geld, dit wil zeggen van dit gedeelte van het kapitaal dat steeds in geldvorm moet bestaan als eerste reservefonds van betaalmiddelen en koopkracht (...). Deze schat circuleert constant, verspreidt zich onophoudelijk in de circulatie en keert steeds terug. De tweede vorm van de schat is deze van een kapitaal onder de vorm van geld dat tijdelijk ongebruikt wordt, braak ligt, bij dewelke men ook moet tellen het geldkapitaal dat nieuw geaccumuleerd en nog niet geïnvesteerd is.”¹⁵

Sinds John Maynard Keynes (1883–1946), die voor het eerst in zijn *Treatise on Money* van 1930 de omloopsnelheid van “business deposits” onbepaald en instabiel beschouwde¹⁶, om in *The General Theory of Employment, Interest and Money* de kwantiteitstheorie van het geld volledig te verwerpen, zouden we vandaag spreken over de vraag naar geld omwille van het transactie- en voorzorgmotief enerzijds en het speculatiemotief anderzijds¹⁷, zij het dat Marx geen aandacht besteedt aan de

factoren die laatstgenoemde vraag bepalen. Wij komen hierop terug.

Anderzijds belicht Marx in *Das Kapital* ook de ontwikkeling van het kredietsysteem en de verschillende manieren waarop dit de productie in een kapitalistische economie beïnvloedt. Zo stelt hij dat deze ontwikkeling productie gedurende langere productieperiodes alsook voorraadproductie toelaat¹⁸, een relatieve stijging van de maatschappelijke productiekraft van de arbeid (door de relatieve vermindering van de arbeid nodig in de goudproductie)¹⁹ en een daling van de fractie van het geldkapitaal in de (onproductieve) handel veroorzaakt²⁰ en geldkapitaal vrijmaakt en sneller laat roteren²¹. Opnieuw betreft het hier ontwikkelingen die op lange termijn werken en dus de zgn. bewegingswetten van het kapitalisme bepalen.

In dit stadium is het interessant terug te koppelen naar de stelling van Marx over papiergeld uit deel 1 van *Das Kapital* (zie *supra*). De vraag stelt zich immers wat er precies gebeurt met de prijzen wanneer er meer papiergeld wordt uitgegeven dan nodig voor de warencirculatie. Aangezien dan ieder bankbiljet een kleinere hoeveelheid goud voorstelt – en dus een lagere arbeidswaarde vertegenwoordigt – zullen de geldprijzen van de in dit papiergeld uitgedrukte goederen hoger zijn. Dit wil zeggen: er treedt dan gelddepreciatie en prijzeninflatie op. Deze redenering, voor zover Marx ze al zou voeren, is evenwel ook deze van de kwantiteitstheorie van het geld die, zoals we zojuist zagen, Marx afwijst. Een oplossing voor dit theoretisch probleem bestaat er mogelijks in dat de relatie tussen overtollige papiergeldcirculatie en prijzen losser is dan de kwantiteitstheorie aangeeft en dat Marx de “oppotting” van het overtollige papiergeld inroept. Niet enkel bij eenvoudige geldcirculatie, maar ook in geval van een fiduciaire geldcirculatie geldt nl. dat de geldhoeveelheid die werkelijk in omloop is, bepaald wordt door de prijs van de goederen en de hoeveelheid transacties (en niet omgekeerd)²². Om het met andere woorden in termen van het transactie-/voorzorgmotief en speculatiemotief te stellen: de vraag naar geld omwille van het transactie-/voorzorgmotief – niet dat omwille van het speculatiemotief! – wordt bepaald door het in prijzen uitgedrukte transactievolume, een visie die we uiteindelijk ook bij Keynes

zullen vinden en die Marx terugvoert tot Sir James Steuart (1713–1780).

Wanneer er teveel papiergeld in omloop wordt gebracht in vergelijking met de transactiebehoefte, wordt het teveel door het publiek ongebruikt gelaten, “opgepot” en/of op een bankrekening geplaatst. In Hoofdstuk 33 van Deel 3 van *Das Kapital* citeert Marx uitvoerig en met instemming de diverse financiële experts die dit beaamen²³. Kreditschepping verandert hier niets aan, want ook de hoeveelheid van deze kredieten wordt bepaald door de behoeften van de zakenwereld²⁴. Wel is het zo dat Marx nergens het mechanisme beschrijft dat de economische agenten aanzet om overtollig geld opzij te zetten, maar er kan worden beargumenteerd dat hij, de standpunten van de financiële expert John Fullarton (1780-1849) ook hierin volgend, de intrestvoet als determinerende factor hiervoor ziet²⁵.

Daar waar winst toevloet aan de kapitalist als kapitaalgebruiker, ontvangt de kapitaalbezitter een intrest²⁶. De gemiddelde intrestvoet is bij Marx niets anders dan de prijs van het geldkapitaal²⁷ en beweegt zich tussen een maximum, zijnde de gemiddelde winstvoet, en een moeilijk te bepalen minimum²⁸. Indien een abnormale fractie van de kapitalisten hun kapitaal in geldkapitaal zouden omzetten, zou dit een grote daling van de intrestvoet en een devaluatie van het geldkapitaal veroorzaken²⁹. Een “natuurlijke” intrestvoet bestaat niet. Marx schrijft: “Er bestaat geen natuurlijke intrestvoet (...) in de betekenis dat de economen spreken over een natuurlijke winstvoet of een natuurlijke loonvoet. (...) Er is absoluut geen reden waarom gemiddelde concurrentievoorwaarden, het evenwicht tussen leners en ontleners, de ontleners op zijn kapitaal een intrestvoet van 3, 4, 5 %, enz. zou opleveren, of eerder een bepaalde deelname in de brutowinst: 20 of 50 %, bijvoorbeeld. Daar waar de concurrentie als dusdanig decisief is, is de bepaling van de intrestvoet toevallig, volledig empirisch...”³⁰

In de meeste hedendaagse macro-economische modellen is de intrestvoet een endogene variabele die mee door bepaalde interacties van andere (exogene) variabelen wordt bepaald. In het Keynesiaanse model is de intrestvoet een puur monetair

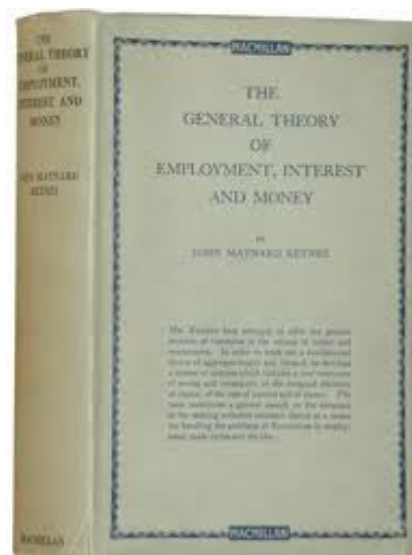
fenomeen (zoals bij Marx)³¹. Het is de prijs die moet worden betaald aan de potentiële oppotter van geld voor het niet-opputten ervan. Het hangt dus af, gegeven het aanbod van geld dat niet omwille van het transactie- en voorzorgsmotief wordt aangehouden, van de liquiditeitsvoorkeur omwille van het speculatiemotief. Het is de vergoeding die deze geldbezitter ertoe moet aanzetten om van zijn liquide positie afstand te doen³². Het standpunt van Marx sluit eerder aan bij de “loanable funds”-theorie zoals uitgewerkt door Dennis Robertson (1890-1963)³³ in een aantal artikels uit de jaren '20 en '30 van vorige eeuw, ondanks het feit dat we – zo zagen we hierboven – bij Marx een vraag naar geld omwille van het speculatiemotief vinden³⁴.

Het intrestfenomeen is in het economisch model van Marx echter geen sluitstuk, terwijl het in het Keynesiaanse model een essentieel element is dat de monetaire sfeer met de reële sfeer van de economie verbindt: een gegeven liquiditeitsvoorkeur en een beschikbaar liquiditeitsaanbod³⁵ levert de intrestvoet op, welke op zijn beurt mee de investeringsbeslissingen van de ondernemingen beïnvloedt en hiermee de hoogte van het nationaal inkomen en de werkgelegenheid³⁶. Willen we in het model van Marx de reële productiesfeer en de monetaire sfeer integreren, dan verlaten we best de (overigens niet essentiële) opvattingen over de intrestvoet uit *Das Kapital*.

Economische crisis en de rol van het geldkapitaal

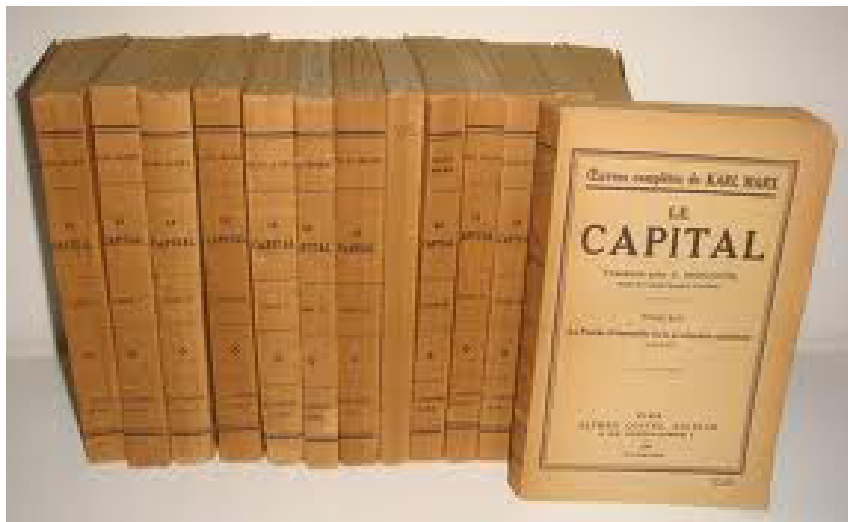
Voor ons doel is tevens de wijze relevant hoe Marx in *Das Kapital* poogt het monetaire fenomeen theoretisch te verbinden met dat van de economische crisis, al dan niet als detonator ervan. Het is welbekend dat de conjunctuurtheorie van Marx baanbrekend was en hedendaagse inzichten dienaangaande voorafgaat.

De conjunctuur verloopt volgens Marx als volgt. Bij de start van de opgaande fase van het productiesysteem zijn de reële lonen en de hoeveelheid kapitaal relatief laag, terwijl de uitbuitingsgraad van de arbeid hoog is ingevolge de grote werkloosheid. Dientengevolge vertoont de gemiddelde winstvoet een sterke neiging om te stijgen, zodat kapitaal wordt geaccumuleerd en er meer wordt geproduceerd³⁷. Op een

bepaald ogenblik gaat in de loop van de verdere ontwikkeling er schaarste op de arbeidsmarkt optreden. De reële lonen stijgen³⁸ en de uitbuitingsgraad daalt onder een zekere limiet³⁹. De geproduceerde en gerealiseerde meerwaarde gaat nu minder stijgen dan het voorgeschoten kapitaal, waardoor de winstvoet eerst stagneert om daarna te dalen. Er ontstaat een overvloed aan kapitaal doordat het nieuwe kapitaal geen additionele meerwaarde meer kan toe-eigenen⁴⁰. De productie van investeringsgoederen wordt ingekrompen; er komt werkloosheid en de reële lonen dalen. Er volgen faillissementen wat tot een centralisatie van kapitaal leidt⁴¹. De kapitaalvoorraad gaat nu terug afnemen door de vernietiging en ontwaarding van kapitaal⁴².

Het hanteren van ‘Ockhams scheermes’ laat ons toe enkele door Marx opgesomde factoren in zijn conjunctuurtheorie als redundant te elimineren. Inderdaad, uit zijn redenering volgt dat noch de stijging van de reële lonen, noch de daling van de uitbuitingsgraad van de arbeid essentieel zijn voor de omslag van de hoogconjunctuur, dan wel dat de overvloed van kapitaal en de schaarste op de arbeidsmarkt hiervoor verantwoordelijk is. Laatstgenoemde schaarste heeft immers, op basis van de arbeidswaardeleer, voor gevolg dat de meerwaarde niet aan hetzelfde ritme blijft toenemen. Bij een gelijkblijvende accumulatievoet loopt dit uit op een dalende winstvoet. Maar zelfs zonder de invoering van de verklarende factor van schaarste op de arbeidsmarkt zal er een conjunctuuromslag optreden doordat de winsthonger het kapi-

taal naar een accumulatie drijft die sneller verloopt dan de meerwaarde kan stijgen.

Centraal staat dus de evolutie van de gemiddelde winstvoet over de conjunctuurencycclus en op het eerste gezicht spelen geld en krediet geen rol in de conjunctuurverklaring van Marx. We zullen in het werk van Michal Kalecki (1899-1970) eenzelfde verklaring vinden⁴³. Over Kalecki, die gelijktijdig met, maar onafhankelijk van Keynes, een in essentie Keynesiaans model van de conjunctuur ontwikkelde, schreef Joan Robinson⁴⁴: “Kalecki had een belangrijk voordeel op Keynes – hij had nooit orthodoxe economie gestudeerd (...). De enige economie die hij kende had hij uit Marx. Keynes slaagde er nooit in een touw aan Marx vast te knopen (...). Maar bij Marx beginnend zou hem een hoop moeilijkheden hebben bespaard. (Richard) Kahn (...) legde het probleem van besparingen en investeringen uit door zich een cordon in te beelden rond de kapitaalgoederenindustrie en dan de handel te bestuderen tussen deze sector en deze van de consumptiegoederen; hij was volop bezig Marx’ schema (van uitgebreide reproductie – L.C.) te herontdekken. Kalecki begon daar.”⁴⁵

Wat bij Marx (en Kalecki) ontbreekt, is de relatie met de geld- en kredietsfeer. Beiden leveren een degelijke en baanbrekende “reële”-conjunctuurtheorie, maar integreren nergens de monetaire sfeer. Desalniettemin zijn in *Das Kapital* aanwijzingen dat Marx daartoe wou komen, maar zoals de door Friedrich Engels uitgegeven delen 2 en 3 aantonen, evenals de vele door Marx nagelaten nota’s, is hij daar niet in geslaagd.

Reeds in een toegevoegde verklarende voetnoot aan de postume derde druk van Deel 1 van *Das Kapital* uit 1883 schreef Marx: “De geldcrisis, zoals deze in de tekst is omschreven als de bijzondere fase van iedere algemene productie- en handelscrisis, dient te worden onderscheiden van een speciale crisis, die men ook geldcrisis noemt. Deze kan echter zelfstandig optreden, zodat handel en industrie er de terugslag van ondervinden. De spil van een dergelijke crisis is het geldkapitaal en deze crisis beweegt zich in de directe sfeer van bank-, beurs- en financiewezen.”⁴⁶

Het is interessant te benadrukken dat deze passage pas toegevoegd werd tussen de tweede druk van 1873 en de derde druk van 1883.

In de Delen 2 en 3 van *Das Kapital* vinden we verdere vermeldingen van financiële en monetaire instabiliteit die mee de conjunctuuromslag veroorzaakt. Hoogconjunctuur wordt dikwijls begeleid door een speculatieve luchtbel, die bij zijn uiteenspatten een conjunctuuromslag veroorzaakt. Dergelijke luchtballen kunnen zich voordoen op verschillende markten: grondstoffenmarkten, geldmarkten, kapitaalmarkten. Marx geeft bijvoorbeeld aan dat de productie van dierlijke en plantaardige oorsprong, die als grondstof voor verdere verwerking dienst doet, relatief inelastisch is ten opzichte van de productie van machines en andere investeringsgoederen⁴⁷. Hierdoor ontstaat schaarste, en fluctuerende en stijgende grondstofprijzen, wat dikwijls – zij het niet automatisch – op een conjunctuurverslechtering en -omslag uitdraait⁴⁸. In Hoofdstuk 25 en 26 van Deel 3, die zoals Hoofdstuk

33, doorspekt zijn met lange citaten van Britse overheidsdocumenten en Britse financiële experts, en inlassingen van de hand van Engels omdat de nota’s van Marx te fragmentair zijn, wordt overigens de rol van speculatie en vergrote speculatieve investeringen aangegeven bij het uitbreken van een crisis. Marx beklemtoont over de crisis van 1847-1848 in een lange commentaar op standpunten van Lord Overstone: “... er is een reële band geweest (tussen de hoge intrestvoet en de bestaande geldhoeveelheid – L.C.) (...) in de mate dat de vrees voor een uitputting van de bankreserves (...) met een monetaire paniek aan de crisis van 1847-1848 bijdroeg. Het probleem zit hem evenwel niet daar. Er bestond werkelijk een tekort aan geldkapitaal, veroorzaakt door het excessieve belang van operaties, in vergelijking tot de bestaande middelen; zij brak uit door de verstoring van het reproductieproces ten gevolge van een slechte oogst, van excessieve investeringen in spoorwegen, van overproductie vooral in de katoensector, van frauduleuze zaken in India en China, van de speculatie, van een overvloedige invoer van suiker, enz.”⁴⁹

Hij voegt eraan toe: “Als de intrestvoet zo hoog steeg, is dit enkel en alleen omdat de vraag naar geldkapitaal nog sneller steeg dan zijn aanvoer, wat met andere woorden betekent dat de industriële productie in expansie zich meer en meer op basis van het kredietsysteem voltrok.”⁵⁰

Notaboek B 113

Het is hier dat notaboek B 113 van Marx zijn intrede doet. Het desbetreffende notaboek bevindt zich in het Marx-Engels Archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam en bevat nota’s, excerpten en kritische annotaties bij lectuur van Marx van januari-februari 1869 van een aantal bronnen die hij las over monetaire en financiële kwesties, waaronder allerlei referenties naar de crisis van 1866. Hoewel Deel 3 van *Das Kapital* in 1894 werd gepubliceerd en ingaat op de crisis van 1847, worden de nota’s er nergens gebruikt, evenmin als de crisis van 1866 wordt vermeld⁵¹. Om die reden zijn ze het onderwerp van het recente onderzoek van een team van Braziliaanse onderzoekers⁵².

Bijna de helft van het 139 bladzijden tellende notaboek betreffen excerpten en nota's bij de lectuur van *The Economist* en *The Money Market Review* van 1868, in het dichte en minuscule, kenmerkende handschrift van Marx dat bovendien nauwelijks leesbaar is. Op basis van hun ontcijfering van de verwijzingen van Marx naar de specifieke nummers en artikels in de desbetreffende economische weekbladen kunnen de Braziliaanse onderzoekers aangeven wat Marx kennelijk de belangrijkste thema's vond en bijgevolg wat bruikbaar had kunnen zijn voor *Das Kapital*. Er wordt aangetoond dat bepaalde nota's uit B 113 door Marx bij de redactie van Deel 2 werden gebruikt. Het is dan ook verwonderlijk dat er geen spoor van terug te vinden is in Deel 3, wat vermoedelijk moet worden toegeschreven aan tijdsgebrek en gezondheidsproblemen.⁵³

Op basis van de nota's is het duidelijk dat Marx de crisis van 1866 als veroorzaakt door speculatie en financiële fraude beschouwde, wat overigens ook zijn belangstelling in accountingaspecten van de financiële berichtgeving kan verklaren in een wereld van toenemende verstengeling van nieuwe industrieën en de bankwereld, van valse of misleidende ondernemingsinformatie en vele nieuwe opkomende naamloze vennootschappen in de financiële sector. Het is interessant te merken op basis van andere delen uit Notaboek B 113 dat Marx zich vertrouwd maakte met de veelbesproken argumenten om in geval van een bankencrisis, zoals die zich in 1866 voordeed, de centrale bank in Engeland als "lender of last resort" te laten optreden, een nieuwheid in die tijd.

Notaboek B 113 (maar ook notaboek B 108 en B 109) bevat naast letterlijke citaten uit bronnen die de financiële crisis van 1866 behandelen, ook uitgebreide glossen van Marx. João Antonio de Paula, et al. geven aan dat Notaboek B 113 een coherente reeks nota's bevat uit vijf voor zijn behandeling van de crisis van 1866 verwante bronnen. Ons inziens is ook het verband tussen de nota's en Marx' opmerkingen in *Das Kapital* over algemene economische crisissen en financiële crisissen overduidelijk. Het is echter betwistbaar of de nota's ons meer kunnen bieden dan inzicht in de werkwijze van Marx en in zijn belangstelling voor het thema.

In de vorige sectie zagen we hoe Marx in Deel 3 van *Das Kapital* ingaat op de financiële crisis van 1847 en kennelijk benadrukt dat zij afwijkt van een "normale" conjunctuuromslag, die door arbeidsschaarste, overinvestering en een stagnerende en verlagende winstvoet wordt veroorzaakt. Hoewel Engels deze passages opnam in Deel 3 bieden ze ons geen afgewerkte theorie. Het is dan ook illusoir te denken dat notaboek B 113 (of B 108 en B 109), waarvan we niets in Deel 3 terug schijnen te vinden, een uitgewerkte of coherente visie kan bieden over de kwestie van financiële en monetaire instabiliteit en de rol hiervan in het uitbreken van een economische crisis.

Tot besluit

De marxistische economische theorie heeft gepoogd een afgerond en geïntegreerd economisch model te bieden dat vertrekt van de arbeidswaardeleer, hoewel het betwistbaar is of alle elementen in dit model theoretisch voldoende kunnen worden aangetoond (bijv. de zgn. wet van de dalende winstvoet). Overigens zijn niet alle elementen even essentieel.

De positie van de monetaire theorie uit *Das Kapital* in dit geheel is discutabel. Pogingen van marxisten en marxistisch geïnspireerde auteurs om deze te koppelen aan de arbeidswaarde van goud als waardemeter, om op die wijze een directe band tussen arbeidswaarden en monetaire prijzen te creëren, zijn heden ten dage voor de geschoolde economist niet overtuigend.

Deze koppeling kan enkel relevant zijn voor een geldeconomie waar de geldcirculatie nauw verbonden is met de voorradige goudvoorraad. Vandaag speelt goud nog een zeer beperkte rol als monetaire reserve en het gebruik ervan tussen centrale banken van landen die lid zijn van het Internationaal Muntfonds is zelfs verboden⁵⁴.

Het is waar dat in periodes van mondiale monetaire instabiliteit vele beleggers terug in het goud "duiken". In dergelijke tijden, die gelukkig eerder uitzonderlijk zijn, deprecieert wereldwijd de waarde van het geld sterk. Doorgaans is deze waarde echter niet gebaseerd op enig edel metaal, dan wel op het vertrouwen dat het als koopkracht wordt aanvaard en gebruikt in het binnenland, maar ook internationaal⁵⁵. Er is dan geen band meer met de productievoorwaarden van goud en de arbeidswaarde ervan, wat het monetaire gebeuren noodzakelijkerwijs buiten het marxistisch economisch model doet belanden.

Onze analyse toonde aan dat ook Marx kennelijk pogde een monetaire theorie te formuleren in de delen 2 en 3 van *Das Kapital* die losgekoppeld is van deze van deel 1, waar de arbeidswaarde van het algemeen equivalent (bijv. goud) bepalend is voor de waarde van de goederen in geldtermen uitgedrukt. Bijzonder boeiend in deel 3 van *Das Kapital* zijn overigens de passages over monetaire crisissen, als in essentie verschillend van algemene economische (conjuncturele) crisissen, maar deze zijn sterk gebaseerd op nota's van Marx van zijn lectuur en niet echt geïntegreerd in de

rest van zijn theoretisch exposé. Men kan zich overigens bij de lectuur van al deze passages de vraag stellen of Marx wel de ultieme bedoeling kan hebben gehad – in het stadium waarin zijn onderzoek was geraakt – om zijn monetaire theorie en zijn waardetheorie te integreren.

Baanbrekend werk werd in het verleden verricht om, vertrekkende van de cruciale inzichten uit economische theorie van Marx over de ontwikkeling, beweging en reproductie van het kapitalisme, een “neomarxistische” theorie van de economische groei te ontwikkelen. Uit bovenstaande analyse van de monetaire visies van Marx blijkt nu dat een omgekeerde beweging moet worden gemaakt om de Keynesiaanse monetaire theorie, die aan de basis ligt van een belangrijk deel van de hedendaagse macro-economische theorie, en deze van Marx te integreren. We hebben beargumenteerd dat Marx een deel van de vraag naar geld beschouwt als gedreven door wat we sinds Keynes een speculatiemotief noemen, wat voor gevolg heeft dat beiden de kwantiteitstheorie van het geld afwijzen. De intrest is bij Marx, zoals bij Keynes vijftig jaar later, niet gekoppeld aan de productiviteit van kapitaal zoals bij de liberale en neoklassieke economen, maar is een louter monetair fenomeen. Anderzijds is de intresttheorie van Marx onvoldoende ontwikkeld, maar – zoals in het Keynesiaanse model – kan ook in een “neomarxistische” economisch model de intrestvoet de “reële” sfeer en de “monetaire” sfeer verbinden.

Veel werk is nog nodig om de factoren onzekerheid en verwachtingen in een dergelijk model te brengen, waarvoor onder meer de hedendaagse “post-Keynesiaanse” literatuur aanzetten biedt. Deze factoren liggen aan de basis van

economische en monetaire instabiliteit, en zijn dus van belang zowel in de “reële” sfeer als in de “monetaire” sfeer van een economisch model dat poogt een “algemene” theorie te leveren.

Noten:

¹ Wij zijn dank verschuldigd aan Guido Erreygers en Glenn Rayp voor commentaar op een vroegere versie van dit artikel. Zij zijn echter niet verantwoordelijk voor inhoud ervan of eventuele tekortkomingen.

² Zie o.m. Ludo Cuyvers: “A Mathematical Interpretation of Marxian Unproductive Labour”, *Economica*, Vol. 45, No. 177, February 1978, pp. 71-81, ook opgenomen in: J. Cunningham Wood (Ed.): *Karl Marx's Economics - Critical Assessments, Vol.III: Marxian Economic Analysis*, Kent: Croom Helm, 1987; Ludo Cuyvers: “De wet van de tendentieel dalende winstvoet vandaag”, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 11e jaargang, nr. 3-4, 1977, pp.141-163, Ludo Cuyvers: “Ontwikkelingen in de arbeidswaardeleer sinds Marx; een persoonlijke synthese”, in Koen Raes (Ed.): *Troeven en proeven van het Marxisme*, Uitgeverij Masereelfonds, Gent, 1983, pp.105-141.

³ Zie hiervoor Ludo Cuyvers: “Neo-marxistische economie”, in: *Encyclopedie van de Bedrijfseconomie*, Deventer-Deurne: Kluwer 1984, pp. 1333-1335, ook: Ludo Cuyvers: “Joan Robinson's Theory of Economic Growth”, *Science & Society*, Vol. 43, No. 3, Fall 1979, pp. 326-348. Wij hebben onlangs dit thema her-nomen in Ludo Cuyvers: “Over keynesiaanse en marxistische economie en de econoom Hendrik de Man”, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, Jaargang 45, nr.2, zomer 2011, pp. 88-96.

⁴ Zie bijvb. Fred Moseley: “Introduction”, in: Fred Moseley (Ed.), *Marx's Theory of Money – Modern Appraisals*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005, pp.1-5, of John Weeks, *Why is there finance? Insights from Marx's monetary theory*, <http://jweeks.org/2011%20Weeks%20finance.pdf>.

⁵ Michael Williams toont uitvoerig aan dat een geld-waar in de logica van het systeem van Marx onnodig is en niet nodig is voor de kapitalistische reproductie. Michael Williams: “Why Marx Neither Has Nor Needs a Commodity Theory of Money”, *Review of Political Economy*, 12(4), 2000, pp. 435-451. Voor interessante uitweidingen over de geld-waar bij Marx, de waarde van inconvertibel geld en het hedendaagse kapitalisme, zie o.m. Duncan K. Foley: “On Marx's Theory of Money”, *Social Concept*, 1(1), 1983, pp.5-19 en Duncan K.

Foley: “Marx's Theory of Money in Historical Perspective”, in: Fred Moseley (Ed.), *Marx's Theory of Money – Modern Appraisals*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005, pp. 36-49.

⁶ In de rest van dit artikel gebruiken we de Franse uitgave van *Das Kapital*: Karl Marx, *Le Capital*, Livre premier, Livre deuxième, Livre troisième, 8 Vols., Paris: Editions Sociales, 1969-1971. De geciteerde passage komt uit Karl Marx, *Le Capital*, Livre premier, Tôme premier, p.134, en de Nederlandse vertaling is van I. Lipschits: Karl Marx, *Het Kapitaal*, Hilversum-Antwerpen:C. De Boer Jr.-Paul Brand, 1967, p.75

⁷ Het weze herinnerd dat de delen 2 en 3 na de dood van Marx door Friedrich Engels werden samengesteld op basis van de nagelaten geschriften en nota's. Deel 2 verscheen in 1885 en deel 3 in 1894. Vooral met deel 3 heeft Engels geworsteld. Zie hierover Friedrich Engels: “Préface”, in Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, pp.7-9.

⁸ Het is dan ook verwonderlijk dat een autoriteit als Ernest Mandel redeneringen opbouwt die gebaseerd zijn op de kwantiteitstheorie. Zie bijv. Ernest Mandel, *Der Spätkapitalismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1972, pp.383-385, stellingen die wij bekritiseerden in onze bespreking eertijds van dit overigens monumentale werk: Ludo Cuyvers: “Mandels theorie van het laatkapitalisme”, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1978, 12e jaargang, nr. 4, pp.111-122.

⁹ Dat aanbod zijn eigen vraag creëert is de interpretatie die Keynes aan de “loi des débouchés” van Say gaf. Veelal wordt er in hedendaagse uiteenzettingen over de wet van Say een onderscheid gemaakt tussen de identiteit van Say en de gelijkheid van Say. Bij de Klassieke economen was er onduidelijkheid omtrent beide versies. Dezelfde auteurs hangen tegelijkertijd de zgn. “Klassieke dichotomie” aan waarbij relatieve prijzen bepaald worden door vraag en aanbod en absolute prijzen door de hoeveelheid geld in omloop, en analyseren de invloed van de geldvraag op de goederenvraag. Er kan worden gesteld dat Says gelijkheid een dynamische versie is van de wet voor de kortetermijnanalyse, daar waar Says identiteit de langetermijnversie is. Zie hiervoor Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, London: Heineman, 1968, 2nd edition, pp. 146-153.

¹⁰ Dit is het geval voor de hedendaagse versies van de kwantiteitstheorie, incl. die van Milton Friedman. De kritiek van Marx op de kwantiteitstheorie van het geld dat deze de functie van geld als een manier om rijkdom te bewaren verwaarloost, is niet meer van toepassing op deze hedendaagse versies.

- ¹¹ Deze visie vinden we tot vandaag terug bij de monetaristen en baseert zich vooral op het werk van Milton Friedman: "The Quantity of Money – A Restatement", in: Milton Friedman, *Studies in the Quantity Theory of Money*, Chicago: University of Chicago Press, 1956.
- ¹² Karl Marx, *Le Capital*, Livre deuxième, Tôme premier, p. 104, p.309 en Livre deuxième, Tôme second, p.146.
- ¹³ Karl Marx, *Le Capital*, Livre deuxième, Tôme premier, p.306, p.38, Livre deuxième, Tôme second, p.70 en Livre troisième, Tôme premier, p.289.
- ¹⁴ Karl Marx, *Le Capital*, Livre deuxième, Tôme premier, pp. 236-237 en Livre troisième, Tôme premier, pp.327-328.
- ¹⁵ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, pp.327-328. Onze vertaling.
- ¹⁶ John Maynard Keynes, *A Treatise on Money*, London: Macmillan, 1930, Vol.I, pp.47-48.
- ¹⁷ In zijn *General Theory* maakte Keynes een onderscheid tussen vier motieven: het inkomensmotief, het zakenmotief, het voorzorgmotief en het speculatiemotief. John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, in: *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Vol. VII, London-Basingstoke: MacMillan, 1973, pp. 195-196. Wat wij zojuist gemakshalve het transactie- en voorzorgmotief noemden omvat in feite de eerste drie motieven die Keynes oplijst.
- ¹⁸ Karl Marx, *Le Capital*, Livre deuxième, Tôme premier, pp.216-217 en Livre deuxième, Tôme second, p.13
- ¹⁹ Karl Marx, *Le Capital*, Livre deuxième, Tôme premier, p.321
- ²⁰ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, pp.289-290.
- ²¹ Karl Marx, *Le Capital*, Livre deuxième, Tôme premier, p.262.
- ²² Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.183.
- ²³ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, pp. 185-187.
- ²⁴ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.201. In het oorspronkelijke Duits: "die Bedürfnisse des Verkehrs".
- ²⁵ Dit wordt uitvoerig beargumenteerd in Pichit Likitkijsomboon: "Marx's anti-quantity theory of money: "A critical evaluation", in: Fred Moseley (Ed.), *Marx's Theory of Money: Modern Appraisals*, op.cit., pp.160-174.
- ²⁶ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.41-43.
- ²⁷ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.57, p.85-86, p.89.
- ²⁸ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.25.
- ²⁹ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.43.
- ³⁰ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.29.
- ³¹ Hans Visser: "Marx on Money", in: Werner Ehrlicher & Hans-Jacob Kruümmel, *Kredit und Kapital*, Berlin: Duncker & Humblot, 1977, 10(2), p.279 – wat overigens een degelijk overzicht van de monetaire theorie van Marx, zij het zonder dat wordt ingegaan op Marx' uittalingen over een geldcrisis die losstaat van een economische crisis – stelt verkeerdelijk dat Marx geen intresttheorie heeft.
- ³² John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, op.cit., pp.166-167.
- ³³ Dennis H. Robertson, *Essays in Monetary Theory*, London: King, 1940, pp.2-3.
- ³⁴ In de post-Keynesiaanse monetaire theorie wordt een meer genuanceerd model van vraag en aanbod van geld en bankkrediet gehanteerd dan in de oorspronkelijke monetaire theorie van Keynes. Zie Philip Arestis, *The Post-Keynesian Approach to Economics – An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy*, Aldershot: Edward Elgar, 1992, pp.186 ff., waarbij echter uiteindelijk de intrestvoet door de centrale bank wordt gecontroleerd.
- ³⁵ Dudley Dillard: "Keynes and Marx : A Centennial Appraisal", *Journal of Post Keynesian Economics*, 6(3), Spring, 1984, p.430. Dillard stelt bovendien dat Marx en Keynes, in tegenstelling tot Klassieke en Neoklassieke economen, een monetaire theorie van de productie (de term is van Keynes) hebben geleverd. In een ander artikel – Dudley Dillard: "A Monetary Theory of Production: Keynes and the Institutionalists", *Journal of Economic Issues*, 14(2), June 1980, pp. 255-273 – trekt hij eenzelfde parallel tussen Keynes en Thorstein Veblen en de Institutionalisten, dus aangevend dat in de geschiedenis van het economisch denken de integratie van Marx, Keynes en het Institutionalisme aan de basis ligt van de hedendaagse "post-Keynesiaanse school". In zijn *General Theory* behandelt Keynes het geldaanbod als in essentie exogeen bepaald, dit in tegenstelling tot zijn *Treatise on Money*. In de hedendaagse post-Keynesiaanse economische theorie wordt het geldaanbod, zoals het kredietaanbod, als endogeen beschouwd. Zie Philip Arestis, op.cit., pp. 180 ff.
- ³⁶ Er zijn in de loop van de jaren veel aanpassingen en wijzigingen – niet steeds ten goede – aan de redenering van Keynes aangebracht. Voor een vroege, invloedrijke en leesbare uiteenzetting van Keynes' monetaire theorie en de intrestvoet als monetair fenomeen, en hoe deze zich verhoudt tot de investeringen, de werkgelegenheid en het nationaal inkomen, verwijzen we naar Dudley Dillard, *The Economics of J.M.Keynes – The Theory of Monetary Policy*, London: Crosby Lockwood & Son Ltd., 1948, Ch.8, pp. 161 ff.
- ³⁷ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p.261.
- ³⁸ Karl Marx, *Le Capital*, Livre deuxième, Tôme premier, p.293, Tôme second, p. 63, Livre troisième, Tôme premier, pp.264-265.
- ³⁹ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, p.268.
- ⁴⁰ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, p.264.
- ⁴¹ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, p.251, pp.268-270.
- ⁴² Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, p.266.
- ⁴³ Michal Kalecki, *Theory of Economic Dynamics: : An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy*. London: Allen & Unwin, 1954, p. 98, p.119, pp. 121-122, p.125.
- ⁴⁴ Joan Robinson maakte deel uit van "The Circus", het kleine groepje van jonge medewerkers van Keynes in Cambridge die in de periode 1931-1933 nauw betrokken waren bij het ontstaan van de ideeën en hypothesen in de *General Theory*.
- ⁴⁵ Joan Robinson: "Kalecki and Keynes", in: *Problems of Economic Dynamics and Planning. Essays in Honour of Michal Kalecki*, Warszawa: PWN – Polish Scientific Publishers, 1964, p.338. Onze vertaling.
- ⁴⁶ Karl Marx, *Le Capital*, Livre premier, Tôme premier, p.143n, en de Nederlandse vertaling is vanwege I. Lipschits: Karl Marx, *Het Kapitaal*, op.cit., p.83n.
- ⁴⁷ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, p.135.
- ⁴⁸ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme premier, p.136, p.138.
- ⁴⁹ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, pp.86-87. Onze vertaling.
- ⁵⁰ Karl Marx, *Le Capital*, Livre troisième, Tôme second, p. 89. Onze vertaling
- ⁵¹ Het is waarschijnlijk, dat Marx bij de derde druk van Deel 1 in 1883, de boven geciteerde verklarende noot toevoegde over het onderscheid tussen een geldcrisis en de algemene productie- en handelscrisis, met de ervaringen van de crisis van 1866 in het achterhoofd. Zie Karl Marx, *Le Capital*, Livre premier, Tôme premier, p.143n
- ⁵² João Antonio de Paula, Hugo E. A. da Gama Cerqueira, Alexandre Mendes Cunha, Carlos Eduardo Suprinyak, Leonardo Gomes de Deus, Eduardo da Motta e Albuquerque, Guilherme

Habib Santos Curi, Marco Túlio Vieira, *Marx in 1869: Notebook B113, The Economist and The Money Market Review*, Belo Horizonte: Universidade Federal de Minas Gerais, Faculdade de Ciências Econômicas, 2011, raadpleegbaar op <http://www.cedeplar.ufmg.br/pesquisas/td/TD%20417.pdf>, en ook in dit VMT-nummer.

⁵³ Tot zijn dood besteedde Marx – samen met Friedrich Engels – zeer veel tijd aan ideologische, zowel als organisatorische aspecten van de in 1864 opgerichte Eerste Internationale, en later aan de oprichting van socialistische partijen in diverse Europese landen. In latere jaren waren het vooral gezondheidsproblemen van hemzelf en naaste familieleden die zijn mogelijkheden om zijn onderzoek verder te zetten beperkten. Desondanks werkte hij voort, zij het soms zelfs, zoals in 1881 aan voor ons moeilijk te verklaren thema's zoals geologie (zie het citaat uit het rapport van Riazanov van 1923 in João Antonio de Paula et al., op.cit., pp.7-8). Eind 1881 overleed Jenny Marx, zijn echtgenote, na een lange leverziekte, en begin januari 1883 zijn dochter Jenny. Beide overlijdens hebben Marx sterk aangegrepen. De laatste jaren van zijn leven werd Marx ook herhaaldelijk getroffen door bronchitis en longontsteking die hem het vochtige en kille Engeland op doktersadvies deden ontvluchten. Zie hiervoor bijv. P.N.Fedosjewa et al., *Karl Marx – Biographie*, Berlin: Dietz Verlag, 1975, pp. 558 ff., pp.655 ff., pp.774 ff.

⁵⁴ In een overigens degelijke analyse van de geldtheorie van Marx en van de afnemende rol van het goud, stelt Costas Lapavistas: "The Theory of Credit Money: A Structural Analysis", *Science & Society*, 55(3), Fall 1991, p. 319, dat de internationale verdeling van goud over de landen het gewicht van deze landen in de wereld weerspiegelt. Dit is heden ten dage slechts zeer ten dele waar zoals het voorbeeld van China aantoont, een land waarvan slechts 1,6 % van de internationale reserves uit goud bestaat.

⁵⁵ Wij volgen Riccardo Bellofiore: "The Monetary Aspects of the Capitalist Process in the Marxian System: An Investigation from the Point of View of the Theory of the Monetary Circuit", in: Fred Moseley (Ed.), *Marx's Theory of Money: Modern Appraisals*, op.cit., p. 138 tot waar hij stelt dat geld als een waar zijn sleutelrol behoudt in monetaire crisissen. Wereldwijde monetaire crisissen zijn echter gelukkig zeldzaam, zodat een toestand wanneer het kredietstelsel zou losstaan van de "waren-basis" van het monetaire stelsel (de terminologie is van Bellofiore) de regel is. De eerder uitzonderlijke situatie dat zulks niet het geval is, kan dan ook geen cruciaal element van het kapitalistisch productieproces leveren.